

ЕВАНГЕЛИЈЕ ОТ ИОАННА В СЛАВЯНСКОЙ ТРАДИЦИИ. Российское библейское общество, Санкт-Петербург, 1998., str. 98 + 82.

Ovo izdanje *Ivanova evanđelja* rezultat je rada čak devet autora na projektu koji je inicirao Savez biblijskih udruga u sklopu istraživanja slavenske rukopisne tradicije prijevoda *Novoga zavjeta*. Rad je otpočeo 1993. g. kolacioniranjem rukopisa, na čemu su radili filolozi svih većih ruskih univerziteta, na originalima i fotokopijama. Pomoć su pružili i suradnici instituta raznih zemalja, a istaknuti svjetski paleoslavisti sudjelovali su kritikom i savjetima.

Pri prvom kolacioniranju uzet je kao osnovni tekst *Ostromirovo evanđelje* (1056.–57. g.), a obuhvaćen je golem broj rukopisa od XI.–XVI. st., koji se danas, osim u Rusiji, nalazi u raznim slavenskim, a i neslavenskim zemljama, ukupno više od tisuću, čiji se potpuni popis nalazi u pregledu na kraju knjige. Međutim, u konačni je odbir za kritički aparat izdvojeno 28 karakterističnih tekstova, čiji je popis u članku o principima ovog izdanja.

Konačni je cilj ovih istraživanja utvrđivanje arhetipa, tj. tzv. *Drevnog teksta*, pa je zbog toga pozornost usmjerena na karakteristike bitne za praćenje identičnosti i razlika samoga teksta, te su tako izostavljene fonetske i ortografske osobine (koje su značajne za određivanje redakcija staroslavenskog), a pozornost se obraća sintaksi i leksiku, koji ukazuju na međusobnu povezanost grupa tekstova i njihov razvoj.

Tako su grupirani i tekstovi. U prvi krug ulaze najstariji u kojima je, po mišljenju autora, najbolje sačuvan *Drevni tekst*, a jednako su u obzir uzimana četveroevanđelja, kao i kratki i puni apakosi. U mlađim se obrađenim rukopisima odražavaju stariji tekstovi s obzirom na to da su u daljnjem razvoju slavenskih rukopisa nastajale razlike zbog ponovnih redaktura, te ispravljanja teksta prema grčkim originalima, ali i usporedbama više slavenskih rukopisa. Jedna od takvih redaktura, koja je prožela velik broj slavenskih rukopisa tzv. je *Preslavski tekst*, nastao u X. st. u Preslavu u Bugarskoj i tom je prilikom formirana obnovljena slavenska kršćanska terminologija. U kasnijim tekstovima zapaža se grananje i preplitanje tekstualnih osobina, te se tako pri njihovoj analizi izdvajaju podgrupe, pri čemu ipak neki tekstovi čuvaju arhetipske crte. Paralelno s Preslavskim u XII. st. na Ohridu je s grčkog preveo tzv. *Tolkovij tekst* Teofilakt Ohridski, ali za osnovicu mu je poslužio *Drevni tekst*. Nova liturgijska tetra nastala je u reformi sv. Save srpskog koncem XII. st., a u litur-

170

gijskom su smislu povezana s njom dva tipa tzv. *Atonskog teksta*, nastalih na Atonu početkom XIV. st. U ovim se rukopisima radi, prije svega, o rasporedu teksta s obzirom na liturgijsku uporabu.

Za povijest slavenskog evanđelja utvrđuju se tri perioda: 1. od prvih prijevoda do crkvenih promjena u Bugarskoj; 2. Preslavski centar i njegovo djelovanje; 3. djelovanje Teofilakta Ohridskog sve do prvih tiskanih tekstova, pri čemu je u središtu već stabiliziran i u neku ruku normativan *Atonski tekst*.

Naročita je zasluga autora što su svi ovi zaključci popraćeni preciznim prethodnim analizama reprezentativnih dijelova teksta. Autori su se vrlo detaljno pozabavili odnosom četveroevanđelja i aprakosa, pitanjem primata jednog ili drugog tipa evanđelja. Iz onoga što je zapaženo pri proučavanju rukopisa, a uz to uzevši u obzir i povijesne okolnosti, zaključuje se da je najprije prevedeno tetraevanđelje, koje je uz pomoć leksionarnog aparata uz katehizaciju prilagođeno i za liturgijsku uporabu. Grčke lekcionarne tablice upotrijebljene su pri stvaranju kratkog i punog aprakosa. Aprakose prema sličnostima i razlikama teksta dijele u dvije grupe, jednu predstavlja *Miroslavljevo*, a drugu *Mstislavovo evanđelje*, ali obje grupe imaju zajednički arhetip.

U prvu i osnovnu grupu za proučavanje drevnih tetri uz *Marijinsko* i *Zografsko* uzima se *Tipografsko* i *Galicko* (XII. st.), dok se kod najstarijih aprakosa, *Assemanijeva evanđelja* i *Savine knjige*, konstatiraju razlike prema tetrama, nastale tijekom liturgijske obrade. *Marijinsko* se slaže s *Tipografskim* i bolje predstavlja prvobitni prijevod, dok se u *Zografskom*, a naročito u *Galickom* prepoznaju redakcijske prerade. *Marijinsko* je najbliže arhetipu, pa je ono i uzeto kao temelj ovog izdanja *Ivanova evanđelja*.

Pošto je izvršena dosta detaljna analiza odnosa grčkih originala prema raznim redakturama slavenskog prijevoda, autori su došli do sljedećih zaključaka: u početku ćirilometodske misije prevedeno je četveroevanđelje za liturgijsku uporabu, a grčki original je pripadao tekstu koji je u uporabu ušao krajem VIII. st., s liturgijskom podjelom tzv. bizantskog tipa. Nebizantske osobine sačuvanih slavenskih rukopisa odnose se na grčke tekstove koji su kasnijim slavenskim piscima poslužili za redakture, a koji su bili pod utjecajem tekstova pridošlih u bizantske manastire iz Palestine i Južne Italije. Konstatira se također da je Metodije vjerojatno priredio kompletniji prijevod potrebnih liturgijskih knjiga, no kratki i puni aprakos prevedeni su tek poslije ukidanja ograničenja za slavensko bogoslužje na saboru 893., i to kratki za katedralne crkve, a puni za manastirske. *Marijinsko* i *Tipografsko* su liturgijske tetre, a njima su od aprakosa najbliže *Savina knjiga*, te *Ostromirovo evanđelje*, koje je ipak

nova redaktura. *Zografsko* i *Galicko evanđelje* redigirana su prema novom grčkom izvorniku, te su, vjerojatno, tada iz njih uklonjene liturgijske oznake, jer su namijenjene čitanju u manastirskim ćelijama. Zanimljivo je da se toj tradiciji pribrajaju i bosanski spomenici (*Nikoljsko evanđelje* i ono iz *Hvalova zbornika*).

U sljedećem članku autori preciziraju namjeru ovog izdanja, tj. dati povijest slavenskog teksta *Ivanova evanđelja* po sačuvanim rukopisima, s tim što je za osnovni tekst uzeto *Marijinsko evanđelje*, čije su lakune popunjene tekstem iz istočnoslavenskog *Tipografskog evanđelja* iz XII. st.

Sljede pravila za izdavanje teksta. U osnovnom tekstu *Marijinskog evanđelja* nije provedena ortografska normalizacija, ali su ispravljane pogreške Jagićeva izdanja. Ne razrješuju se kratice, ali se ipak u manjoj mjeri interveniralo u tekstu originala ako se radi o očitim pisarskim pogreškama. Kritički se aparat drži standardnih pravila, s tim što se u aprakosima kod ponovljenih čitanja daju upute na njihovo mjesto u rukopisu sa siglama za sve rukopise s istom osobinom. Također su za svaki rukopis u aparatu zabilježene i lakune, ali za aprakose samo ako se radi o dijelovima perikopa. Za razliku od osnovnog teksta varijante u kritičkom aparatu daju se normaliziranom staroslavenskom ortografijom, a na siglama aprakosnih rukopisa zabilježeno je i kojemu liturgijskomu čitanju pripada varijanta (sinaksar, menologij i dr.).

Zbog svega toga kritički aparat je golem i uvelike nadmašuje osnovni tekst *Marijinskog evanđelja*, već i zbog toga što je obrađen velik broj rukopisa, ali i zato što je obrada detaljna i precizna. Za orijentaciju u materijalu veliku pomoć pružaju lekcionarne tablice u kojima su registrirane sve razlike u čitanjima među aprakosima, kao i vrijeme čitanja prema crkvenoj godini u okviru *Ivanova evanđelja*. Na kraju je uvodnog dijela i iscrpan lekcionarni pregled prema izučavanim aprakosima.

Iza *Ivanova evanđelja* s kritičkim aparatom, na kraju knjige dolazi studija A. M. Pentkovskog pod naslovom: *Лекционари и четвероевангелия в византийской и славянской литургических традициях*. Pošto je u uvodu dao osnovne informacije o sastavu liturgijskih spisa (u prvome redu aprakosa, ali i liturgijske tetre) autor govori o izmjenama u strukturi liturgijskih spisa. Pod naslovom *Византийские лекционари и их лекционные системы* autor prelazi na analizu bizantskih lekcionara VIII.–XVI. st., te na temelju dopunskih čitanja grčke lekcionare dijeli na posebna tri tipa, o kojima govori vrlo opširno navodeći i bogatu literaturu o tom pitanju.

Baveći se razlikama među dvama tipovima bogoslužja, tzv. katedralnog i monaškog, autor konstatira da u IX.–X. st. još nema liturgijske norme, no smatra da su u slavenskom bogoslužju korištena četveroevanđelja koja su imala liturgijske oznake: Amonijeve glave, lekcionarne formule, te oznake početka i kraja perikope, što odgovara i bizantskoj praksi. Autor potom utvrđuje odnos bizantskih lekcionara i slavenskih aprakosa, te vrši podjelu u grupe, koje su predstavljene *Miroslavljevim* i *Mstislavovim aprakosom* u slavenskoj tradiciji, a zatim određuje kojem tipu lekcionarnog aparata pripadaju slavenske liturgijske tetre.

Posebno izdvaja analizu *Marijinskog* i *Zografskog evanđelja*, no prethodno se naročito opširno bavi *Tipografskim evanđeljem* i njegovim lekcionarnim sustavom. Na temelju detaljnih proučavanja autor smatra da izvor za lekcionarni aparat *Tipografskog* pripada prvoj polovini IX. st., te odgovara manastirskom tipu bogoslužja. Nadalje zaključuje da se upravo *Marijinsko evanđelje*, koje pripada liturgijskoj tetri, po tipu lekcionarnog sustava slaže s *Tipografskim*, te dalje izvodi dokaze da tetre nisu nastale iz kratkog aprakosa, nego upravo obrnuto. Ponovno se raspravlja o razvoju liturgije u Bizantu, o raznim utjecajima i preplitanjima, te o formiranju onog tipa liturgije, tj. lekcionarnog sustava grčkog originala koji je poslužio za slavenski prijevod. Da bi podržao svoju tezu o primatu četveroevanđelja, autor analizira i potvrde o prvobitnom prijevodu u hagiografskim materijalima. U vezi s tim govori o karakteru i zadacima *Moravske misije*, katehizaciji i o tzv. dvojnog čitanju, tj. praksi da se prvo čita služba na grčkom, a tek zatim na slavenskom jeziku. Dokazuje zatim da je aprakos formiran tek u Bugarskoj kad je napuštena praksa dvojnih čitanja te je sačinjen prvo kratki, a zatim i puni aprakos, vezan za razvoj monaštva kod Slavena.

U zaključku autor kao prvu i glavnu konstataciju iznosi mišljenje da je u osnovi prvobitnog slavenskog prijevoda ležalo grčko liturgijsko četveroevanđelje, a osobine njegova lekcionarnog sustava upućuju na njegovu pripadnost nekoj manastirskoj tradiciji iz Helesponta. Prijevod liturgijske tetre, a ne lekcionara, bolje je odgovarao glavnim ciljevima *Moravske misije*: katehizaciji i uspostavi bogoslužja na slavenskom jeziku, a uporabu liturgijskih tetri podržavala je i praksa tzv. dvojnih čitanja. Tragovi lekcionarnog sustava slavenskog prijevoda liturgijskog četveroevanđelja nalaze se u najstarijim sačuvanim glagoljskim tetrama, *Marijinskom* i *Zografskom*, a u potpunosti je taj sustav vidljiv u lekcionarnom aparatu *Tipografskog evanđelja*. Aprakosi su, po njegovu mišljenju, nastali iza 893. g. u bugarskom periodu slavenskog bogoslužja, i to

najprije kratki, da bi se podmirio velik broj crkava, a puni nešto kasnije razvojem bogoslužja manastirskog tipa.

Uz studiju je na kraju lekcionarni aparat *Tipografskog evanđelja* (gdje su označene perikope i vrijeme čitanja u crkvenoj godini), vrlo precizno i detaljno, a cijelu knjigu zaključuje podroban popis rukopisa uporabljenih pri proučavanju evanđelja. Pregled je sačinjen po zbirkama i pohranama, i to tako da su grupirani prema državama i gradovima. U kratkom opisu svakog rukopisa navedeno je mjesto čuvanja, signatura, datiranje, materijal na kojem je pisan, naziv i karakter rukopisa, te numeracija rukopisa u nekim općepoznatim katalozima, ponajviše ruskim, te pripadnost rukopisa jednoj od liturgijskih varijanti. Pripadnost *Drevnomu tekstu* ne obilježava se, a *Preslavskomu* samo ako nije upitno. Uporabljeno je najviše ruskih tekstova, ali čak tri bosanska (*Nikoljsko, Kopitarovo* i *Ivanovo evanđelje iz Hvalova zbornika*). Popis kratica na kraju knjige, ćirilicom, odnosi se samo na popis prethodno registriranih rukopisa.

Očito je da ova knjiga predstavlja velik rad brojnih suradnika, obuhvaćen je pritom impresivan broj spomenika i istraženo vrlo mnogo materijala, tako da je bilo moguće izvesti brojne zaključke o razvoju slavenskog bogoslužja, te o karakteru prvih prijevoda, kao i identificirati one spomenike koji stoje najbliže *Drevnomu tekstu*. Autori su se potrudili da izdvoje i grupe srodnih tekstova, međutim, zbog bilježenja svih varijanata u ogromnom kritičkom aparatu, čitatelju izmiče identificiranje grupa tekstova, ali je moguće pratiti bitne osobine pojedinog obrađenog teksta. Kako se analiza teksta, osim prema osobinama lekcionarnog aparata prati i po leksiku i sintaksi, u tim oblastima ima i za lingviste obilje materijala.

M. N. Pentkovski u izuzetno je opširnoj i znanstveno vrlo ozbiljno utemeljenoj studiji na neki način elaborirao sva izvedena istraživanja i formulirao zaključke cijelog istraživačkog rada. Posebnu pozornost obratio je na pitanje primata četveroevanđelja i pobijao dosta rašireno mišljenje o primatu aprakosa, a vrlo se iscrpno bavio i pitanjem grčkog originala prvog slavenskog prijevoda, no odredio je samo tip za to iskorištenog teksta.

HERTA KUNA